

Jana Machačová, Jiří Matějček, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780-1914*,

Opava 2002, Slezské zemské muzeum, 498 s.,
ISBN 80-86224-23-6

Sociální dějiny jsou zajímavou oblastí světové historiografie. Jsou pojmem, pod který lze zahrnout velké množství ná první pohled odlišných přístupů ke zkoumanému problému. Svědčí o tom bohatost a tradice především francouzského a německého dějepisectví ve 20. století. Své dominantní postavení potvrzovaly v období po druhé světové válce, především pak v 60. a 70. letech 20. století, kdy objevovaly objektivní vývoj ve společnosti a na úrovni státu, národa či trhu konstruovaly objektivní společenské struktury a procesy. Od 80. let se však v prostředí evropské historiografie setkáváme s kritickými výhradami vůči dosavadní praxi sociálních dějin a do popředí se dostávají další myšlenkové přístupy k dějinám, které proti anonymitě společenských struktur a procesů vyzdvihují individuum jako takové. Dějiny každodennosti či historická antropologie obnovily zájem o subjektivní vnímání a prožitky jedinců, zajímají se o individuální zkušenosti a vnímání a do historického bádání přivádějí konkrétní aktéry nezbavené jedinečnosti vlastní životní praxe. Pod dojmem postmoderní kritiky možností vědecké racionality, objektivního zkoumání a výkladu dějinných procesů získaly v historickém povědomí odborné veřejnosti pevné místo myšlenky o pluralitě a subjektivitě dějin, které již nejsou chápány jako jednotný proces, nýbrž jako heterogenní proud sestávající z mnoha autonomních center.¹ I přes tyto kritické výhrady však sociálním dějinám nelze v žádném případě upřít jejich opodstatnění, podnětnost a přínos pro bádání o lidské minulosti. Je však třeba mít stále na paměti „omezenost“ jejich působnosti a meze výsledků jejich bádání, které nejsou jediným možným výkladem minulé skutečnosti. Proč však na tomto místě tento menší exkurs do čtenářů jistě známé nedávné historie evropského dějepisectví ve 20. století? Na následujících řádcích bude totiž řeč o pokusu autorské dvojice Jana Machačová a Jiří Matějček o popis a výklad sociálního vývoje českých zemí v 19. století. Domnívám se totiž, že za současných podmínek a možností srovnávání historického bádání je již třeba se vztahovat nejen k dosavadním výsledkům českého sociálně-dějinného bádání, tak jak to činí sami autoři, ale i k obecným tendencím evropského dějepisectví, zvláště pokud se jedná o úvahy podněcující problematiku soci-

álních dějin. Předcházející exkurs je tedy možné brát jako svého druhu nastavené zrcadlo evropského dějepisectví a pomyslně vytyčené hranice působnosti sociálních dějin. Věřím, že v následujícím textu bude patrné, proč tak činím.

Práce autorské dvojice Jana Machačová a Zdeněk Matějček je svým způsobem ambiciózní dílo, které se snaží o systematické zacelení mezery v českém sociálním dějepisectví, která zde vznikla po roce 1989. Předkládaný text je výsledkem dlouhodobé a jistě úctyhodné desetileté práce obou autorů, jejichž výsledky postupně publikovali v řadě průběžně vydávaných sborníků *Studie k sociálním dějinám 19. století*. Recenzované dílo je tak ve své podstatě konečným a závěrečným výstupem jejich badatelské činnosti, shrnuje a uzavírá jejich dosavadní výzkumnou a publikační činnost. Ačkoli je tedy tato práce textem samostatným, přesto je třeba brát v potaz výše zmiňované sborníky, neboť právě zde čtenář najde další bližší a doplňující informace jednak k problematice zkoumané látky, jednak k samotné výzkumné praxi obou autorů. Cílem předkládané práce bylo kritické shrnutí a zhodnocení poznatků o sociálním vývoji českých zemí od konce 18. století až do doby, „kdy vrcholila extenzivní fáze industrializace“ (s. 15). Tato původní fakta pak doplnili výsledky vlastního výzkumů, „ovlivněných poněkud modernější systematickou i metodologií, než jaké byly do konce 80. let většinou u nás zvykem“ (s. 15). Toto spojení starého s novým pak mělo podle jejich záměru přinést nový úhel pohledu a nové interpretace.

Výsledkem jejich bádání je obsáhlá, skoro pětisetstránková publikace naplněná skutečně velkým množstvím informací a číselných údajů. Tento rozsáhlý text je rozdělen do celkem pěti částí. První oddíl je vstupní branou do celého textu. Je to úvodní, spíše obecná a teoretická část, kde autoři deklarují své cíle, shrnují stav dosavadního bádání k tématu sociálních dějin českého 19. století, vysvětlují užitou periodizaci a především se snaží nastínit teorii a metodiku svého díla. Tato část není bohužel příliš obsáhlá, i když by si objasnění teoretických východisek a užití metodologie zasloužilo více prostoru. Sociální dějiny jsou ve své podstatě konstrukcí minulé skutečnosti a v takto obsáhlém díle by větší důraz na teoretickou reflexi jistě nepřišel nazmar. Na mnoha místech je tak čtenář odkázán pouze k uveřejněným přípravným studiím, které se nacházejí v připomenutých sbornících. Jakoby tak autoři předpokládali, že čtenář tohoto textu bude již předem obeznámen s jejich v minulosti uveřejněnými dílčími studiemi. Bez doplňujících informací z jejich předcházejících textů pak mohou některé pasáže této úvodní části vyznívat spíše nezřetelně a systematika výzkumu může zůstat po přečtení tohoto úvodu stále nejasnou. Pro zájemce pak doporučuji seznámit se s již uvedenými sborníky.

Druhý oddíl je věnován konkrétní problematice možností a okolností sociálního vývoje české společnosti. Autoři, a to je třeba myslím pozitivně kvitovat, připomněli determinující vliv a působení přírodních podmínek na společnost, doce-

1 GEORG IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivnosti k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 96.

nili tak jistě ne bezvýznamný vliv geografického prostředí na formování konkrétní společnosti. Vedle nich pak rovněž zasadili zkoumané procesy do kontextu „vnějšího sociálního prostředí“, do kterého zahrnuli pokles mezinárodní významu Habsburské monarchie, ztrátu jejich velmocenských pozic, zaostávání za západoevropským vývojem i epidemie a hladomory. Zajímavé je rovněž připomenutí regionální diferenciacie českých zemí a zkoumání retardovaných regionů a v souvislosti s tím i nižší technologické úrovně českých zemí. Tento oddíl pak doplňuje kapitola o populačním vývoji. Prostřednictvím těchto dílčích témat si v tomto oddíle autoři připravili půdu již přímo pro vstup k sociálním dějinám české společnosti 19. století.

Ve třetím a současně nejobsáhlejších oddíle se pak autoři pustili do shrnutí svého nejvlastnějšího bádání. Čtenáři nabízejí českou společnost schematicky rozdělenou do tří velkých skupin na dolní, střední a horní vrstvy. Vedle identifikace těchto vrstev prostřednictvím majetku a sociálního postavení a po vymezení jejich početnosti se pak autoři zabývají již jejich samotným zpracováním. Rozhodujícím pro uchopení těchto jednotlivých skupin jsou profese a zaměstnání jedinců. Hovoří tak o profesních skupinách, v rámci kterých zkoumali jejich skladbu a početnost, sociální pozice, prestiž, vzory chování, migraci, vztah k majetku, k práci, rodinnou výchovu či hodnotový systém. Pro všechny vrstvy tak vytvořili ve svém důsledku „obecný vzor člověka konkrétní vrstvy a odpovídající profese“. Převodu-li teď celou myšlenku do lehčího tónu, defilují před námi například standardizovaný nádeník, obyvatelstvo horských oblastí, horník; ve středních vrstvách standardizovaný vzor úředníka, důstojníka, kněze, lékaře; v horní vrstvě pak standardizovaný šlechtic, vysoký byrokrat, generál či politik. Staví tak před nás obecné a ideální vzory, ale tím současně nutí pozorné čtenáře se ptát, kolik z řady individuí by jejich popisu skutečně odpovídalo? Tento metodický přístup je jistě diskutabilní, v očích svých tvůrců má však své opodstatnění, a to budu pro tuto chvíli respektovat. Ostatně dílčí problematika již zmiňovaných sociálních pozic, prestiže, vztahu k majetku atd. je jistě zajímavá a podněcuje k dalšímu možnému navazujícímu výzkumu.

Po tomto uchopení dobové společnosti v její statické se autoři dostávají teprve v předposledním oddíle své knihy k naplnění názvu své práce, tedy k popisu sociálního vývoje českých zemí ve sledovaném období. Snaží se postihnout a přiblížit dynamiku sociálních procesů, souvislostí a interakcí. Činí tak v návaznosti na politický, resp. událostní vývoj daného období. Celé dlouhé české 19. století rozdělili tradičně na dvě období, tedy na léta 1781-1848 a následující období 1849-1914. V tomto „dynamickém oddíle“ se tak jinými slovy snaží o navázání závěrů předcházejícího „statického oddílu“ na časovou osu politického vývoje 19. století. Posledním oddílem jsou pak *Závěrečné poznámky*.

Tolik tedy formální a obsahová podoba předkládané práce. Onen exkurs na počátku textu jsem však nepsal bezúčelně. Oba autoři odvedli ve svém díle jistě

velký a pozoruhodný kus práce, nicméně i přes své jistě záslužné cíle na cestě k jejich dosažení podle mého soudu v některých ohledech klopýtli. Především jsou oba autoři přesvědčeni o možnostech objektivního výzkumu: „Po letech studií sociálního vývoje českých zemí jsme začali na projektu systematicky pracovat v roce 1991, když se otevřely možnosti objektivního výkladu.“ (s. 11) Vůbec nejeví z této práce, ale i z jejich předcházejících studií přibližujících metodiku a teorii jejich práce vysvitá přesvědčení o možnostech objektivního poznání minulé reality. Tento názor je v souvislostech s již na počátku připomenutou kritikou „objektivitativy“ sociálních dějin z postmoderních pozic přece jen odvážný a dovoluji si ho označit za velmi problematický. V jejich textu mi chybí nějaké systematictější vyrovnání se s jinými teoretickými koncepty v rámci historiografie, resp. sociologie jako takové, i přímo v rámci sociálního dějepiscetví. Autoři tak přicházejí rovnou s vlastním originálním přístupem. O pravdivosti a objektivitě dosažených výsledků jsou autoři přesvědčeni díky užití a na první pohled poněkud složitější metodě výzkumu, na jejímž základě postupně vytvářeli onen „standardizovaný“ vzor konkrétních profesních skupin. S tím se však může čtenář seznámit především v oněch přípravných studiích a bez jakékoli ironie musím opět zkonstatovat, že je skutečně škoda, že čtenáře předkládané práce ochudili o bližší nahlédnutí do této své originální „teoreticko metodologické“ kuchyně výzkumu. Vedle zpracování již existující sekundární literatury jde v principu o specifickou práci s prameny často literární povahy: paměti, vzpomínky i beletrie. Z těchto materiálů pak zjednodušeně řečeno excerpují „základní“ výroky a poznatky pisatelů pramenů (příslušníků konkrétní profesní skupiny, resp. společenské vrstvy), které pak po srovnání s výroky jiných příslušníků stejné skupiny-vrstvy přisoudí této skupině-vrstvě jako obecně platné. To, co v daném konkrétním textu hledají, je určeno jakýmsi předem daným abstraktním schématem, maticí, která „nám má především zajistit abychom na žádnou důležitou vlastnost struktury nezapomněli.“² Hledání výroků stejné povahy pak na první pohled působí skutečně jako hledání jakéhosi objektivního momentu. Domyslíme-li však tento postup, budeme muset podle mého názoru stejně rezignovat na možnosti objektivního popisu minulé reality. Tyto „objektivní výroky“ přiřazené k jednotlivým společenským vrstvám a profesním skupinám totiž pomáhají vytvářet pouze ideální model standardizované společnosti, resp. svou vlastní, na profesích založenou, a tím i zkreslenou podobu-konstrukci minulé společnosti. Autoři opomíjejí individualitu pisatelů pramenů, z nichž čerpají. Prostřednictvím oně zmiňované matice přistupují dle mého soudu ze současných pozic a s předem připravenými kritérii ke společnosti minulého sto-

2 JIŘÍ MATĚJČEK, *Využití beletrie a paměti při sledování sociálního vývoje*, Studie k sociálním dějinám 19. století 2/1993, s. 143-144.

letí. Vnášejí tak do výzkumu své vlastní představy o tom, co zde budou zkoumat. Tím de facto „deformují“ tehdejší skutečnost do nějakého skutečně ideálního stavu. O objektivitě je tak podle mého názoru těžké hovořit. V tomto názoru mě podporuje i to, že se rovněž nedotýkají otázky, proč daný člověk tyto své paměti, vzpomínky psal, nepátrají po jejich motivaci a písemný pramen berou podle mého názoru příliš samozřejmým způsobem. Problémem je také dobový jazyk: mají různá slova a výrazy užívané v 19. století stejný význam jako dnes, resp. slouží k popisu a uchopení stejných skutečností tehdy i nyní? Svým čtenářům tak na stránkách svého textu nabízejí ve svém důsledku jen ideální obraz dobové společnosti, respektive její konstrukci, konečně přesně ve smyslu vlastní myšlenky: „Teoretická východiska samozřejmě ovlivňují heuristiku, analýzu a závěry práce.“ (s. 19) To se mi pak zdá být částečně v rozporu s jejich již zmiňovanými možnostmi objektivního výzkumu.

V souvislosti s prací s literárními prameny je rovněž důležité dotknout se interdisciplinarity jejich díla. Při dosažení deklarovaných cílů se autoři nemohli obejít bez pomoci dalších oborů, jakými byla sociologie, etnologie, historická demografie či literární věda. Z uvedených stojí za zmínku především sociologie, neboť se mi zdá, že především z tohoto oboru si brali oba autoři nejvíce při svém zkoumání. Z tohoto pohledu by pak patrně bylo možné nazvat tuto práci jako historickou sociologii, neboť při pročítání mnoha pasáží jsem měl dojem, že se jedná o sociologii zahalenou do „historického hávu“, jinými slovy, že tím dějinným v tomto textu bylo časové prostředí 19. století, v němž autoři zkoumali tehdejší společnost. „Dějinný“ oddíl o interakcích, procesech a sociálních změnách v průběhu tohoto století pak působí jako pokus o propojení dosažených výsledků zkoumání se známým politickým vývojem, tedy jako snaha o „naroubování“ sociologie na historickou problematiku. To však nyní nechci hodnotit jako věc negativní či naopak pozitivní; o tom ať rozhodne případný čtenář sám.

Dalším momentem, který stojí za zmínku, je jazyk tohoto díla. „Výzkum sociálního vývoje pojatý jako historická sociologie by měl mj. zajistit využití sociologického pojmového aparátu místo pojmosloví obecného jazyka, většinou užívaného v historiografii, a mj. i tím dosáhnout odklonu od popisnosti a zjednodušujících pragmatických explikací.“ (s. 23) Autoři se tedy rozhodli pro striktně odborný slovník. Tím však celou práci dostali do situace, kdy je na mnoha místech psána podle mého mínění příliš strohým a mnohdy až nesrozumitelným jazykem, který zkoumaný problém uzavírá do výlučných sociologických kategorií, a tak tuto knížku oddaluje třeba i zájemcům z historické obce, jejichž specializací nejsou především sociální dějiny, o studentech ani nemluvě. Text se tak díky užitému jazyku a striktně vědeckému pojmosloví na mnoha místech proměňuje v sled stroze nabídnutých faktů a čísel, který však příliš nezaujme, a možná ani díky komplikovanému vyjadřování neudrží čtenářovu pozornost. Oživení textu by přinesla třeba

i citace používaných pramenů, tedy různých pamětí a vzpomínek, které by čtenáři dokreslily předkládaná fakta. To se bohužel neděje. Pokud ale autoři tuto svou práci koncipovali jako text určený pouze a jen odborníkům a neměli ambice na širší čtenářskou obec, pak lze této jejich „jazykové snaze“ porozumět. Bohužel se tím ochudili o větší rozšíření svého díla. Devatenácté století bylo obdobím dynamického společenského vývoje, dobou velkých změn životních světů, užívaný jazyk a pojmový aparát tuto živou dobu bohužel v mých očích umrtvuje.

Nechtěl bych však čtenáře dále unavovat svým komentářem k recenzovanému textu, takže postupně dospěji k závěru. Vyřknout nějaký jednoznačný ortel nad touto prací není vůbec jednoduché a ani se o to nebudu pokoušet. I při zběžném prolistování je na první pohled patrné, že se jedná o dílo úctyhodné, především díky svému rozsahu a díky množství obsažených informací a faktů. Obdivuji trpělivost, s níž se oba autoři vyrovnávali s množstvím práce. To však nijak neotupí výhrady, které lze k této práci vyslovit. Jedná se v mých očích o práci diskutabilní, která má svá pro a proti. Nepřináší jen odpovědi, ale na mnoha místech podněcuje další otázky, ať už faktografického rázu, tak otázky směřující čistě k teoretickému uchopení a zpracování dané problematiky, otázky namířené na metodiku výzkumu. Především v tomto ohledu je třeba porozumět „diskutabilitě“ tohoto díla. Ačkoli je tento text vydán jako výsledek mnohaletého výzkumu, odtrhnout ho úplně od předběžných výsledků výzkumu publikovaných na jiných místech nejde. Tuto práci je tak třeba brát ne jako knížku k přečtení (snažil jsem se v průběhu textu vyvarovat použití slova „knížka“ k označení tohoto díla), nýbrž jako odborný studijní a pracovní materiál pro další výzkum a badatelskou činnost. Předkládaný text nenabízí čtenářský zážitek, ale mnoho zajímavých dat jako základ další práce.

Na úplný závěr již jen menší poznámka. Tato práce vyšla již před několika lety, v roce 2002, a hned další rok vyšlo nové vydání knížky Otto Urbana *Kapitalismus a česká společnost*. Urbanova práce co do rozsahu i množství a kvantifikaci informací nemůže soupeřit s prací Jany Macháčové a Jiřího Matějčka. Je ale zajímavé si v této souvislosti uvědomit „vnitřní rozmanitost“ pojmu „sociální dějiny“. Na straně této práce jsou fakta, čísla, společnost zachycená ve své statické, na straně Urbana je to naopak dynamika, procesy a především promyšlenost vlastní teorie, byť poplatné dnes již překonaným německým sociálním dějinám 70. let.

I když teď budu vytrhávat z kontextu, přesto na úplný závěr citát z předkládané práce: „Proč tedy za takové situace psát nástin, případně další nástin či diskusní materiál? Především proto, že žádný jiný vhodný – relativně moderní – neexistuje.“ Já však dodávám, že i přes tento recenzovaný nástin mnohá z předcházejících děl, například právě „Urban“, nepřišly o své místo a opodstatnění. Recenzovaná práce tak přináší jeden z možných pohledů na českou společnost 19. století. Pohled, který můžeme, ale nemusíme vzít za svůj.

Jan Randák